Чикнә хуҗр

Боован Бадм

Амулң нирваниг* олад,әмтн бүгдиг евәгч,
Әрүн идәни көвүнд альхан хавсрҗ мөргмү.
Аҗг уга седкләрн насиг өңгргч,
Әмтнә седкл сергәх дууг дуулсв,соңстн!
* * *
Аврл һурвн эрдниг шүтхлә,буйн делгрх,
Ачта эк-эцкиг күндлхлә,җирһлң делгрх,
Әмтнә әм таслхиг тевчхлә,насн делгрх,
Адг ядуд өглһ өгхлә,кишг делгрх.

Буру күсл эдлхлә,бийин эрдм буурх,
Бусдт худл келхлә,бийин иткл буурх,
Бурад,чальчад йовхла,бийин күнд буурх,
Бусдта шүрүһәр керлдхлә,буйни үндсн буурх.

Олн әмтнд туслхла,ирү алдр делгрх,
Онц бийиг татхла,му нерн делгрх,
Олзд дегд шунхла,уршг - зовлң делгрх,
Омг дегд икдхлә,келн - амн делгрх.

Керүл,темцл икдхлә,амр җирһлң баргдх,
Керцгә* догшн икдхлә,иньг амрг баргдх,
Кетркә* ховдг икдхлә,эдл - аһурсн баргдх,
Күүнә аһурсиг хулхалхла,кишг - буйн баргдх.

Сән нөкдин сурһмҗиг седклдән тәвхнь - зөвтә,
Самһа му нөкдәс хол йовхнь - зөвтә,
Санандан оргсн йовдлыг шинҗлҗ кехнь - зөвтә,
Седгсн үүлән бүтәтлән нууҗ йовхнь - зөвтә.

Кегсн тус угаһар дегд ачрххла - буру,
Кетркә медрл угаһар дегд цумрхалхла - буру,
Кеҗ болшго йовдлд дегд зүткхлә - буру,
Кедүкн малта бәәҗ дегд байрххла - буру.

Бат сән зүркәр эрдм сурхд кецә,
Бахтх сән седкләр чик йовхд кецә,
Байсх сән йовдлар олна үүлд кецә,
Баргдх эдл - аһурсар керг күцәхд кецә.

Эдлхлә маһд хорлх хорта әркиг тевч*,
Эрк биш алятулх көзр,шатриг тевч,
Эврә бийиг эс дахгсн амрг,садыг тевч,
Элдв улсла йовлцдг герин күүг тевч.

«Буйни цуулһн»* гидгиг арсмар хурадг биш,
Буру арвн хариг тевчхлә,тер буйн.
«Бурхни шаҗта» гидг мөргсәр болцхадг биш,
Буру йовдлас кецәҗ чикәр йовхла - тер.

Аврл бурхна зарчмар арвн хариг тевчҗ,
Арвн цаһан буйиг сәәтр күцәхин деер
Алдл уга кинҗ увш мацгин самнриг
Әрүн седкләр сәкхлә,керг цуһар бүтх.

Харчудт седкл сергәхин төлә дуулсн дун - арвн шүлг -төгсв.

Эн насна йовдлыг керг угад медҗ,
Эцс хөөтин йовдлыг кергтә гиҗ медәд,
Эңк амулң нирваниг үндсндән төрүлхәр седҗ,
Эцкин орнас һаргсн күмн - тер хуврг.

Төрсн орндан бәәхлә,төрл садндан тачаһад,
Теднднә хорлгсн әмтиг өшәтн дәәснд бәрҗ,
Түүгәр удьрдгсн - килнцәр орчлңгин зовлң эдлдг.
Түүнәс шамдҗ зулдгнь - бурхна номын йосн.

Орчлңгин хутл төгсиг һалын һууд үзҗ,
Ок нирвана хутгиг* серүн бәәшнд үзҗ,
Олз,күндл тергүтниг - өөр цуснд үзҗ,
Ода гетлхәр шамдхла - маһд һарх седкл.

Эн седкләр татгдҗ,эцкин орнас уудад,
Эңкр төрл садан нуульмсн мет хайҗ,
Эдлх аһурсн угаһар аглгт һарч чидхлә,
Эн бурхн шаңнд маһд һарв гилцдг.

Әрүн седклиг үүскҗ маһд һаргсн хөөн,
Амлгсн таңһрг самнран йосчлн сәкх кергтә.
Али буру йовдлар таңһрг самнран эвдхлә,
Айс тамин йоралас гетлх цагнь берк.

Сәкх зөвтә зарчмиг йосчлн эс медхлә,
«Сәкнәв» гиҗ амлгсн үг болад төгсх.
Сән зәрлгт номлгсн үг утх хойриг
Сәәтр кецәҗ сурхла,түәнәс цуһар медгдх.

Алвар шахгсни эркәр хуврг болгсн биш,
Әрән седклин эркәр хуврг болгсн болхла,
Ачта бурхни зәрлиг маһдт үннд медҗ,
Ардк хар садни бәрлдәг таслхнь зөвтә.

Хуврг болгсни кергиг сәәтр медл угаһар
Хутгт* мет дөнгәһәд,бәрц авхла - буру.
Хойр эцсин завсрар хувцлтха гиһә бәәтл,
Ховр,үнтә хамгиг өмсхәр седхлә - буру.

Керг үүл үлүдхлә,санвр шагшавд цалһарх,
Кетркә ардгсг болхла,шаҗни дәәсн болх.
Кецәҗ эрдм сурхла,зарчм цуһар медгдх,
Кинҗ сәәтр сәкхлә,керг цуһар медгдх.

Гелңгүд,манҗнрт седкл сергәхин төлә дуулсн дун - йисн шүлг -төгсв.

Әмтиг ясх сурһуль бийдән уга бәәтл,
Алдр нерни кергт багш болдгнь һундлта.
Әмтни сүзгин бәрцәр цадхлң бәәһә бәәтлән,
Арсм кехин кергәр яарм кеддгнь һундлта.

Багш болхин дурн дегд ик бәәтлән,
Баһ гелңгүд манҗнран сурһдг уганьһундлта.
Бәрц авх дурн дегд ик бәәтлән,
Бурхн номин кергт эдлдг угань һундлта.

Һөөв*тәвхин дурн дегд ик бәәтлән,
Һол номин йосиг меддг угань һундлта.
Һосн,девл тергүтн бәрц авдг бәәтлән,
Һорин гем алдсас меддг угань һундлта.

Әәрг,тарган бәргсни ачиг номлдг бәәтлән,
Арвн хар нүүлиг номлдг угань һундлта.
Әрүн йовдлыг эдлгч хурвг болгсн бәәтлән,
Ардк хар садан дегд эңкрлдгнь һундлта.

Хувргин аглһ орнд суух зөвтә бәәтлән,
Хотни әркиг кедү ар эргдгнь һундлта.
Хурл номын йовдлыг кех зөвтә бәәтлән,
Хург болһниг кедү төрт ордгнь һундлта.

Асрх зөвтә хувргнь самһа бәәһә бәәтл,
Ардксан байҗахин төләд мал өскдгнь һундлта.
Әрүн седкләр өргсн өглһин эзнә бәрцәр
Ардк хар садан теткәд суудгнь һундлта.

Өглһин эзни бәрциг хураҗ суугсн бәәтлән,
Өнчн шевнрән өлссиг меддг угань һундлта.
Өргцин девл һосыг олар ирүлдг бәәтлән,
Өнчн шевнрән даархиг меддг угань һундлта.

Олз,күндлин эдлүрәр маш элвг бәәтлән,
Олн яду хувргaн асрдг угань һундлта.
Онц бийинь керглсиг сәәнәр ясулдг бәәтлән,
Олни сүм суврһиг селвдг угань һундлта.

Әркиг сәктхә гисиг керглш уга бәәтлән,
Алвар шахгсн кевтә хуврг болдгнь һундлта.
«Амсхла - шевм биш» гигсиг медсәр бәәтлән,
Алд делм намҗрта* һөөв тәвдгнь һундлта.

Эгц олн хувргиг сурһх зөвтә бәәтлән,
Эврә ач-җичән үлү килмҗлдгнь һундлта.
Энкн насни бәрлдәтә садан доталдг бәәтлән,
Эцс хөөтин шевән һазалдгнь һундлта.

Аля азд хувргиг үзә,медә бәәтлән,
Адһн-шидһн зөткә закрдг угань һундлта.
Әрүн баһ манҗнриг зарц кедг бәәтлән,
Аштни юн болхинь тоолдг угань һундлта.

«Бурхна шевв» гиһәд амлхдан мергн бәәтлән,
Бурхни номин йосиг эдлдг угань һундлта.
Буйни ач-тусиг номлхдан мергн бәәтлән,
Бурхни номин йосиг цәәлһдг угань һундлта.

Өргцин ач-тусиг номлхдан мергн бәәтлән,
Үндс ясх сурһмҗиг номлдг угань һундлта.
Өглһин эзни номиг умшх дурта бәәтлән,
Өргцин ик баһар кемҗә тәвдгнь һундлта.

Манҗар гелң кехд маш дурта бәәтлән,
Маһд һаргсн зарчмиг заадг угань һундлта.
Маһдта тогтаҗ хәәрлгсн кемҗән бәәһә бәәтл,
Маш ик өргәг кеерүлн бәрдгнь һундлта.

Тәрнин авшг өгхд маш дурта бәәтлән,
Таңһрг эвдгсни хөөткиг меддг угань һундлта.
Тәкл даңһргин* саңгиг эдлх дурта бәәтлән,
Тамин халун һалас әәдг угань һундлта.

Ширә деер залрад,һөөв тәвхинь үзхлә,
Шалһдг мергдин йосар хувргaн сурһм бәәдлтә.
Шилвлзәд адһн йовҗ мал өскхинь үзхлә,
Шиидм месиг белдҗ хулха кем бәәдлтә.

Әмтнә тусин йовдлыг амндан келсинь үзхлә,
Аврл даалһгсн күүһән маһдта татм бәәдлтә.
Алгчлҗ ардксин кергтән зүткә йовхинь үзхлә,
Айс тамин йоралд эврән кевтм бәәдлтә.

Өглһин ач-тусиг номлҗ суухинь үзхлә,
Олн әмтн хамгиг эврән теҗәм бәәдлтә.
Өглһин эзни бәрцд шунҗ суухинь үзхлә,
Өргәд уга бийәснь булаһад авм бәәдлтә.

Хувргин дунд залрад,номлҗ суухинь үзхлә,
«Хутгт гидгтн эн бө» гим дүңгә бәәдлтә.
Хуурмг арһар әмтиг меклә суухинь үзхлә,
Хурц месиг белдҗ ярһч болм бәәдлтә.

Харчудын дунд залрад,номлҗ суухинь үзхлә,
«Хәәрхн» гиҗ зальврад,ханш уга бәәдлтә.
Хармнн хәкн бәәҗ хураҗ суухинь үзхлә,
Хамг бәәсән өргв чигн деернь сурм бәәдлтә.

Бәргсн өрәһинь үзхлә,байн күвцин бәәдлтә,
Багшин бийинь үзхлә,улвр шарин дүрстә.
Байрхг бәәдлинь үзхлә,нойн күүни бәәдлтә,
Бас келхинь соңсхла,хуврг күүншң бәәдлтә.

Кермн девлинь үзхлә,кеергсн берәдин бәәдлтә,
Келгсн зәрлгинь соңсхла,багш күүншң бәәдлтә.
Кедг йовдлинь шинҗлхлә,күүкдтә күүнә бәәдлтә,
Кет бийинь шинҗлхлә,белвсн болдг бәәдлтә.

Тәргсн тәрәһинь үзхлә,таврчан кувцин бәәдлтә,
Тәкл зулынь үзхлә,хуврг күүни бәәдлтә.
Татгсн тергинь үзхлә,теңгә кувцин бәәдлтә,
Талдан келхинь соңсхла,бурхни шевин бәәдлтә.

Багшнрт седкл сергәхин төлә дуулсн дун - хөрн һурвн шүлг төгсв.

Пиитр хотл балһсн, 1916 җил, июль сарин 28

Кереиты - люди Во́рона

Ясн

Санжи ХОЙТ

Кереит (keried, хэрээд, кэрээд, керәд, кэрэит, кераит, хэрэйд, керейт, гирей) один из крупнейших союзов племен домонгольской эпохи. Население этого союза по некоторым версиям возводится к хунну и сяньби. В наиболее вероятной этимологии keried трактуется как «вороны» и является древнейшим тотемным этнонимом, возникшим гораздо раньше, чем те или иные группы под этим названием могли быть занесены в письменные источники. Первые упоминания о кереитском объединении в письменных источниках появляются в связи с упоминаниями союза цзубу (zubu) или татар, которые являлись одной из ветвей группы племен шивэй. По одной из версий термином цзубу обозначались все кочевые племена, населявшие монгольское высокогорное плато. В начале XII в., в результате борьбы с киданьским государством Ляо (Железное) объединение цзубу распалось. А после падения Ляо в 1125 г., большая часть племен, входивших в цзубу по всей видимости осталась на старых местах расселения и стала практически независима от нового соседа – чжурчженьского государства Цзинь. В 1130-х гг., по мнению некоторых исследователей, ведущая роль в Центральной Азии перешла к кереитам.

Рашид ад-Дином был зафиксирован состав кереитов: кераит, джиркин, конкаит, сакаит, тумаут, албат, харакин и/или хиркун. Часть этих этнонимов можно отождествить с народами известными в истории задолго до XII в. Оценки численности кереитов колеблются от 1 млн. в X в., до 200 тыс. чел. в нач. XI в.

В кереитской истории три раза, в связи с разными событиями, с разбросом в почти 150 лет фигурирует имя Маркус: при упоминании предводителя кереитов принявшего при крещении имя Маркус (Марк) (1007); вождя цзубу (кереиты при этом не упоминаются) Мокосы, боровшегося с Ляо и погибшего от рук киданей (1089-1100); и Маркуз-Буюрука, погибшего от рук чжурчжэнэй в 1150-х гг. Мы видим, что это разные люди, но остается неясным имеется ли между ними генетическая преемственность. Нисходящая линия известна только для последнего из перечисленных – Маркуз-Буюрука.

Политическая нестабильность в племенах и племенных союзах XII в. была обусловлена борьбой за власть после смерти очередного вождя. Кереиты не были исключением. После смерти их лидера за власть боролись его сыновья. В итоге, в 1198 году окончательно утвердился новый хан кереитов Тогорил (внук Маркуз-Буюрука), вошедший в историю под титулом Ван-хан. Именно от него по наиболее известной (но далеко не единственной) версии ведут свое происхождение торгуудские тайджи и ханы. В борьбе за власть ему помогали лидеры монголов Есугэй и позже его сын Тэмуджин. Поддержка была взаимной. Однако последовавшее за этим противостояние вчерашних союзников привело к поражению кереитов в 1203 г., после которого они перестали существовать как независимое племенное объединение. С этого момента кереиты делятся на две ветви: влившиеся в состав монгольского государства и бежавшие от него.

Окончание на 6-й стр.

Әмндән туста күн күүнд чигн туста болдг - приносящий пользу самому себе, сможет и другим помочь.